Кирило ГОРБУРОВ*

Болеслав Скарбек-Шацький (1888–1934): маловідома біографія лідера «польської комуністичної роботи» в УСРР

У статті реконструйовано біографію лідера «польської комуністичної роботи» в радянській Україні 1920-х – початку 1930-х рр. Болеслава Скарбека-Шацького, з'ясовано причини й обставини його загибелі в перебігу сфабрикованої справи «Польської військової організації» в УСРР.

Ключові слова: Болеслав Скарбек-Шацький, політика коренізації, польська національна меншина, радянська Україна, репресії.

Уперше про Б. Скарбека почали активно згадувати наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. переважно в літературі, присвяченій долі польської національної меншини в радянській Україні міжвоєнної доби. Ідеться, насамперед, про дослідження М. Іванова та Я. Купчака, а також ученого з Тернополя Г. Стронського[1]. У всіх цих працях особа Б. Скарбека згадувалася у загальному контексті здійснення політики коренізації стосовно польського населення республіки й наступних репресій проти поляків України. Однак окремої розвідки, присвяченої цій непересічній постаті «польської комуністичної роботи» в УСРР, досі немає ані в польській, ані у вітчизняній історіографії проблеми. Заповнити цю історіографічну лакуну має на меті наша стаття.

---

* *Горбуров Кирило* — кандидат історичних наук, докторант відділу по розробці архівів ВУНК–ДПУ–НКВС–КДБ при Головній редколегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією».

[1] Див., напр.: *Iwanow M.* Pierwszy naród ukarany: Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939. – Warszawa; Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991. – S. 168, 199, 238, 351–352, 354–356; *Kupczak J.M.* Polacy na Ukrainie w latach 1921–1939. – Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – S. 105, 108, 125–126, 132, 154, 182, 191, 197–198, 239; *Stroński H.* Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929–1939. – Warszawa: Wspylnota Polska, 1998. – S. 19, 24, 132, 164, 167, 211–214, 216–217, 221, 268.

Польський комуністичний діяч в УСРР Болеслав Владиславович Скарбек-Шацький (Skarbek/Szacki) (1888–03.06.1934) був уродженцем м. Кузнецька Саратовської губ. Походив з родини лісничого, шляхетських предків якого вислали з Польщі за участь у повстанні Т. Косцюшка 1794 р. Закінчив Немирівську класичну гімназію. Родина Шацьких була незаможною, володіючи хіба що спогадами про колишнє шляхетство. Крім старшого Болеслава, у ній були також молодші діти — брат Олександр та сестра Елеонора (на момент арешту Б. Скарбека у серпні 1933 р. його брат — О. Шацький — мешкав у Ленінграді, працював хірургом у Військово-медичній академії; сестра Елеонора, у шлюбі Бромирська, була громадянкою Польщі). Після смерті чоловіка мати, аби забезпечити сім'ю, змушена була утримувати квартиру для учнів — приймати за певну плату на повний пансіон приїжджих гімназистів. У тогочасному Немирові подібні послуги надавалися на будь-який гаманець. Пансіон пані Шацької належав до дешевшого розряду — у ньому мешкали учні не надто заможних батьків.

Очевидно, що незаможність родини й стимулювала зацікавлення Болеслава модними тоді серед молоді соціалістичними ідеями й наступне входження до Польської соціалістичної партії (ППС). У 1908–1910 рр. він — член ППС революційної фракції (ППС-фракції). Залучив його 1908 р. до очолюваної Владиславом Мехом[2] київської групи партії Антон Хлопіцький. 1910 р.

---

[2] *Мех Владислав* (Mech Władysław Józef; 1877–1929) — польський політик та урядовець. Народився в родині аптекаря. Після закінчення 1895 р. гімназії у Пйотркові вивчав право, медицину в Петербурзі й Києві. Виключений 1898 р. за участь у ППС, продовжував навчання у Вищій торговельній школі в Ляйпциґу. Після закінчення студій працював у банку у Відні. 1902 р. повернувся до Києва, працював у Банку для зовнішньої торгівлі. Одночасно співробітничав у Кресовому політичному товаристві й очолював Київський робітничий комітет ППС. Учасник революції 1905 р. у Варшаві. 1907–1910 рр. — член ЦК ППС. За часів II Речіпосполитої обіймав високі урядові посади в міністерствах; 1926–1928 рр. – волинський воєвода. Помер у Варшаві 15 березня 1929 р. (див.: *Garlicki A.* U źródeł obozu belwederskiego. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981. – S. 151, 183, 190; Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej / Red. nauk. prof. J.M. Majchrowski przy współp-

Болеслав був відряджений до Кракова — на двомісячні курси ППС. Серед четвірки партійців із Києва поряд із Б. Шацьким був і Тадеуш Голувко, згодом відомий політичний діяч та урядовець II Речіпосполитої.

Б. В. СКАРБЕК-ШАЦЬКИЙ.
(Портрет з газети «Пролетарська правда» [Київ], 19 серпня 1925 р.)

У центральній краківській школі ППС слухачів знайомили з курсами історичного матеріалізму (Фелікс Перль, один із лідерів і теоретиків польського соціалістичного руху), географії (відомий публіцист Леон Василевський), військовою справою й тактикою «малої війни» (Юзеф Пілсудський). Центральне місце посідало вивчення саме військової справи — наближався світовий збройний конфлікт, і пілсудчики готувалися зі зброєю в руках відроджувати польську державність. Головним супротивником для них була царська Росія[3].

Згодом Болеслав навчався в Київському політехнічному інституті, одначе не закінчив його через ув'язнення (1914–1916 рр.). Пізніше належав до ППС-лівиці. Був одним з організаторів Польського соціалістичного об'єднання у Харкові (1917 р.). 1917 р. вступив у РКП(б). У 1917–1918 рр. — член Харківської ради робітничих і солдатських депутатів, завідувач культурно-освітнього відділу губернського комісаріату в польських справах у Харкові (з січня 1918 р. — крайовий комісаріат у польських справах). У 1919 р. — член редколегії газет «Komunista Pols-

racy G. Mazura i K. Stepana. – Warszawa: Polska oficyna wydawnicza «BGW», 1994. – S. 172).

[3] Державний архів Чернігівської обл. (*далі* – Держархів Чернігівської обл.), ф. 8840, оп. 3, спр. 3297, арк. 12–13.

ki», «Głos komunisty», керівник польської секції Федерації іноземних комуністичних груп в Україні, редактор її газети «Sztandar Komunizmu», один із засновників київської групи Комуністичної робітничої партії Польщі. У вересні 1919 – січні 1921 рр. — голова Закордонного бюро ЦК КП(б)У та керівник польського відділу реввійськради Західного фронту. Біографія Б. Скарбека 1917–1920 рр. докладно висвітлена в піонерських для свого часу публікаціях П.М. Калениченка, присвячених польським «інтернаціоналістам» в Україні[4]. Згодом Б. Скарбек працював на посадах завідувача польського бюро агітпропвідділу ЦК КП(б)У, польбюро Київського окружкому КП(б)У, був редактором газети «Пролетарська правда» (Київ), заступником редактора газет «Sierp» (Харків, 1925–1926 рр.) та «Trybuna radziecka» (Москва, 1926–1927 рр.).

15 листопада 1921 р. у Харкові було зареєстровано шлюб Болеслава Владиславовича Скарбека з Анною Петрівною Стравінською (нар. 1894 р.). Наречена (уроджена Бржозовська) походила з мішаної родини: батько її був поляком, мати — росіянкою. Їхня донька (попри звичне визначення національності дитини по матері) ідентифікувала себе як полька римо-католицького віросповідання. Після закінчення 8-класної жіночої гімназії у Херсоні вона 1913 р. вступила на природниче відділення фізико-математичного факультету вищих жіночих курсів у Харкові, які закінчила восени 1918 р. Для кожного з подружжя цей шлюб був другим — перше заміжжя в обох було невдалим. Колишня дружина (уроджена Матусевич) і син Б. Скар-

---

[4] Див., напр.: *Kaleniczenko P.M.* Polska prasa rewolucyjna na Ukrainie (1917–1920) // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: Studia i materiały. – Warszawa, 1969. – T. V. – S. 133–139; *Idem.* Polacy w walce o zwycięstwo Rewolucji Październikowej na Ukrainie // Kraków – Kijów: Szkice z dziejów stosunków polsko-ukraińskich. – Kraków, 1969. – S. 188, 199, 224; *Калениченко П.М.* Брати по класу — брати по зброї: Участь польських інтернаціоналістів у боротьбі за владу Рад на Україні, 1917–1920 рр. – К., 1973. – С. 16, 28, 31, 58, 77–79, 81, 83–84; *Рубльов О.* Шкіц до історії загибелі української «Полонії», 1930-ті роки // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2003. – Вип. 13: У 2 ч.: Україна – Польща: історія і сучасність: Зб. наук. праць і спогадів пам'яті П.М. Калениченка (1923–1983). – Ч. 1. – С. 292, 314.

бека від першого шлюбу мешкали у II Речіпосполитій. Нова родина вирішила послуговуватися подвійним прізвищем чоловіка: Шацький-Скарбек — Шацька-Скарбек (або Скарбек-Шацький — Скарбек-Шацька)[5]. Після переїзду подружжя до Києва 1922 р. А.П. Скарбек-Шацька викладала природничі дисципліни на польських педагогічних курсах у Києві, згодом реорганізовані в Польський педагогічний технікум ім. Фелікса Кона[6].

Очевидно, що як виразник та один із творців польської комуністичної ідеології, функціонер польбюро ЦК КП(б)У, Б. Скарбек брав активну участь у перманентних кампаніях більшовицької адміністрації 1920-х рр., спрямованих на ліквідацію ієрархії й впливу Римо-католицької церкви на території радянської України, виступав «громадським обвинувачем» під час розгляду радянською Фемідою групових або персональних справ римо-католицьких священнослужителів, активістів РКЦ[7]. Так, наприклад, 16 березня 1925 р. секретаріат ЦК КП(б)У, розглянувши питання щодо відрядження Б. Скарбека з Києва до Кам'янця-Подільського на процес ксьондзів, ухвалив:

> «Відрядити т. Скарбека на процес в якості громадського обвинувача»[8].

20 серпня 1926 р. опитом членів секретаріату ЦК КП(б)У було розглянуте рішення ЦК ВКП(б) про відкликання Б. Скарбека до Москви в розпорядження ЦК ВКП(б). Ухвалили:

---

[5] Державний архів м. Києва, ф. Р-807, оп. 15[а], спр. 44, арк. 16–16[а].

[6] Там само, арк. 25.

[7] Докл. див., напр.: *Skalski T., ks.* Terror i cierpienie: Kościół katolicki na Ukrainie 1900–1932: Wspomnienia / Oprac., wstęp, przypisy, indeksy oraz wybór aneksów i fotografii ks. J. Wolczanski. – Lublin; Rzym; Lwów, 1995. – 504 s.; *Рубльова Н.* Ліквідація в Україні ієрархії Римо-католицької церкви (кінець 1917–1937 рр.) // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 311–330; Влада і Костьол в радянській Україні, 1919–1937 рр.: Римо-католицька церква під репресивним тиском тоталітаризму: (Документи і матеріали) / Упор., передм., додаток «Біографії римо-католицьких священиків, репресованих радянською владою», покажчики Н. Рубльової // Там само. – 2003. – № 2 (21). – 507 с.; та ін.

[8] Центральний державний архів громадських об'єднань України (*далі* – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 7, спр. 47, арк. 87.

«Погодитись з постановою ЦК ВКП(б), відкомандирувавши тов. Скарбека до Москви»[9].

Життя в російській (союзній) столиці було не до вподоби колишньому керівникові «радянських поляків» УСРР. Його досвіду вочевидь бракувало й на «польській роботі» в республіці. Принаймні вже 15 лютого 1927 р. (лише через півроку) секретаріат ЦК КП(б)У знову повернувся до «кадрового питання» у його справі, ухваливши:

«Задовольнити прохання Київського ОК (окружного партійного комітету. — *К. Г.*) про відкомандирування тов. Скарбека в його розпорядження, про що прохати ЦК ВКП(б)»[10].

Одначе апарат ЦК ВКП(б) не відразу задовольнив клопотання київської й харківської партноменклатур щодо Б. Скарбека, і до Києва він повернувся лише наприкінці жовтня 1927 р.

Нетривале перебування Б. Скарбека в Москві пригадувала згодом (13 лютого 1956 р.) дружина колишнього очільника ЧК — Софія Дзержинська (1882–1968), особисто знайома з цим польським комуністом із 1919 р. За її словами, призначений восени 1926 р. ЦК ВКП(б) членом польського бюро агітаційно-пропагандистського відділу (АПВ) ЦК ВКП(б) і секретарем редакції часопису «Trybuna radziecka», Б. Скарбек до отримання службового помешкання в місті деякий час мешкав у неї на квартирі у Кремлі. Одначе службові обов'язки в редакції центрального польськомовного органу СРСР і московський побут були йому не до вподоби — призначення відбулося без його згоди, а суто за ультимативним наполяганням щойно затвердженого відповідального редактора видання «Trybuna radziecka» Фелікса Кона. Переобтяжений численними іншими номенклатурними обов'язками, колишній перший секретар ЦК КП(б)У погоджувався бути за сумісництвом ще й відповідальним редактором центральної польської газети СРСР лише в тому випадку, коли секретарем редакції буде Б. Скарбек, добре йому відомий по роботі в Україні[11].

---

[9] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 61, арк. 50.

[10] Там само, спр. 83, арк. 16 зв.

[11] Там само, ф. 263, оп. 1, спр. 37955, т. 2, арк. 205.

Одначе, за свідченням С. Дзержинської, секретаря польбюро АПВ ЦК ВКП(б) 1924–1928 рр., редакційними обов'язками Б. Скарбек не надто переймався:

> «Траплялися випадки, коли мені доводилося затримувати друкування номеру газети, а іншого разу — призупинити розповсюдження готового накладу газети через недобросовісне ставлення Скарбека, який пропустив якусь-там серйозну політичну помилку. Скарбеку не подобалося працювати в Москві й через декілька місяців він почав вимагати відпустити його назад в Україну. Ми не були ним задоволені й не заперечували проти його від'їзду»[12].

Відтак наприкінці жовтня 1927 р. Болеслав Скарбек повернувся до Києва, де працював редактором газети «Киевский пролетарий», завідувачем відділу Київського окружкому (міськкому) КП(б)У, директором Інституту польської пролетарської культури при ВУАН.

1929 р. польське бюро АПВ ЦК ВКП(б), згідно з відповідною ухвалою політбюро ЦК ВКП(б), мало провести відповідальний політичний захід — вибори серед польського населення СРСР делегатів на з'їзд зарубіжних поляків, який скликався в Польщі. В УСРР відбулася диригована з союзного центру потужна пропагандистська кампанія[13]. До складу республіканської комісії, створеної ЦК КП(б)У, входив і Б. Скарбек. Життєвий шлях звів його з ще одним членом цієї комісії — тогочасним завідувачем відділу Київського окружкому КП(б)У Микитою Хрущовим[14].

Під час обговорення прізвищ вірогідних кандидатів для участі у варшавському з'їзді Б. Скарбек запропонував себе. Од-

---

[12] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 37955, т. 2, арк. 209.

[13] Докл. див.: *Єременко Т.І.* Про участь польського населення України в підготовці до Першого Всесвітнього з'їзду зарубіжних поляків у 1929 р. // Міжнародні зв'язки України: Наукові пошуки і знахідки: Міжвід. зб. наук. праць. – К.: Ін-т історії України АН України, 1993. – Вип. 4. – С. 113–122.

[14] *Лозицький В.* Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918–1991). – К.: Генеза, 2005. – С. 280; *Хрущёв Н.С.* Время. Люди. Власть. [Воспоминания в 4-х кн.]. – Москва: Московские новости, 1999. – Кн. 3. – С. 191.

наче польбюро АПВ ЦК ВКП(б), як згадувала С. Дзержинська, одноголосно забракувало його кандидатуру зі специфічним умотивуванням: Б. Скарбек, мовляв,

> «легковажний, м'якотілий, може піддатися натиску й обробці пілсудчиків»[15].

7 вересня 1930 р. опитом членів секретаріату ЦК КП(б)У було ухвалене чергове кадрове рішення — «Про тов. Скарбека», в якому йшлося:

> «Затвердити тов. Скарбека політредактором польсектору Центрвидаву [народів СРСР] та зав. польсектору Комуніверситету ім. Артема».

Рішення означало переїзд до столичного Харкова. Одначе в підготовчих матеріалах до цієї ухвали лаконічно зазначалося:

> «Київський ОПК заперечує проти відрядження»[16].

Попереднє кадрове рішення «про відклик т. Скарбека до Харкова» було скасоване ухвалою секретаріату ЦК КП(б)У 24 січня 1931 р., коли розглядалося питання «Про керівний склад Інституту польської культури [при ВУАН]». Відповідно до цієї ухвали, Б. Скарбек затверджувався директором щойно створеного в Києві науково-дослідного Інституту польської пролетарської культури (ІППК); завідувачем літературним відділом призначався Г. Політур, філологічним — С. Бернацький, історичним — С. Добжинський, антирелігійним відділом ІППК — Ю. Вітковський[17].

Згідно зі звичною практикою партноменклатури тих років, керівництво ІППК Б. Скарбек здійснював за сумісництвом — основною його роботою залишалося завідування відділом у Київському міськкомі КП(б)У. Власна його позиція на цій посаді наближалася якщо й не до націонал-комуністичних поглядів, то принаймні мала виразні ознаки «місницьких» тенденцій.

---

[15] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 37955, т. 2, арк. 210.

[16] Там само, ф. 1, оп. 7, спр. 142, арк. 62; спр. 153, арк. 29–30.

[17] Там само, спр. 175, арк. 89.

Принаймні 11 вересня 1931 р. Б. Скарбек скріпив власним підписом (за секретаря Київського МПК) витяг із протоколу № 8 засідання бюро (окрема папка) Київського міськкому КП(б)У. Слухалося питання «Про дії представника Центрального інституту сполучень тов. Павлова у ВУАНі». Було ухвалено досить жорстку резолюцію:

> «1. Вважати за неприпустиме з боку представника Московського центрального інституту сполучень тов. Павлова, який під час перебування в Києві без порозумінь з МПК та партосередком ВУАН вивіз з лабораторії для електрозварювання все устаткування, яке було придбано на кошти НКШ, а також вивіз в порядку мобілізації частину безпартійних робітників-фахівців. Це зірвало виконання низки дуже важливих тем в Академії, а також створило враження серед деяких наукових робітників руйнування роботи ВУАН з боку представника ЦІСУ.
>
> 2. Довести про це до відому ЦК КП(б)У і просити вжити відповідних заходів.
>
> 3. Відмітити запізнілу інформацію міськпарткому з боку партосередку ВУАН та представника Укрголовнауки про дії тов. Павлова у ВУАНі»[18].

22 вересня 1931 р. це питання розглядав секретаріат ЦК КП(б)У за доповіддю кандидата у члени секретаріату ЦК А. Хвилі та Б. Скарбека. Дії представника Центрального інституту сполучень у ВУАН було визнано «неприпустимими», а справу вирішено передати на розгляд Центральної контрольної комісії й розібрати за присутності представника Київського МПК[19].

28 жовтня 1932 р. оргбюро ЦК КП(б)У розглянуло питання (відповідно до попередньої ухвали секретаріату ЦК від 16 жовтня) про заміщення посад завідувачів відділів Чернігівського обкому КП(б)У. Б. Скарбека було «рекомендовано» на посаду завідувача культурно-пропагандистським відділом[20]. У Чернігові він пропрацював неповний рік, епізодично наїжджаючи до

---

[18] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 7, спр. 203, арк. 145.

[19] Там само, спр. 182, арк. 7.

[20] Там само, спр. 303, арк. 62.

Києва, де за ним зберігалася квартира по вул. Леніна, 30. В один із таких приїздів, глибокої осені 1932 р., колишній директор сфотографувався на пам'ять із колективом Інституту польської пролетарської культури при ВУАН.

Трагічний злам у біографії колишнього керівника «польської комуністичної роботи» в УСРР настав улітку 1933 р., із розгортанням репресивних акцій чекістів, зокрема фабрикацією ними справ так званих «УВО» («Української військової організації») та «ПОВ» («Польської військової організації»)[21].

11 липня 1933 р. очільник республіканського ГПУ В. Балицький запискою «по прямому дроту» інформував секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна й заступника голови ОГПУ Г. Ягоду про показання осіб, ув'язнених у сфабрикованих справах. Ішлося про «свідчення» колишнього депутата польського сейму від комуністичної фракції Х. Приступи, у минулому секретаря В. Винниченка О. Бадана-Яворенка й «агента 2-го відділу Польголовштабу й нач[альника] інформаційного бюро ПОВ» М. Лапинського. За цією «інформацією», до складу Московського центру «ПОВ» входили, серед інших осіб, Ю. Сохацький-Братковський — «кол[ишній] секретар ППС, агент 2-го відділу Польголовштабу, який має безпосередній зв'язок з 2-м відділом», а також Б. Скарбек — «кол[ишній] член ППС, працівник Чернігівського обкому»[22] . Згідно зі «свідченнями» Х. Приступи, Ю. Сохацький-Братковський підтримував «постійний зв'язок з Ук-

---

[21] Докл. див., напр.: *Рубльов О., Репринцев В.* Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1995. – № 1/2 (2/3). – С. 116–156; *Рубльов О.* Викриття «агентури польського фашизму» в УСРР: «Справа» «Польської військової організації» 1933–1934 рр.: мета, механізм фабрикації, наслідки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць. – К., 2003. – Вип. 7. – С. 170–189; *Його ж.* «Польської Організації Військової» справа 1933–1935 // Енциклопедія історії України: У 10 т. – К.: Наук. думка, 2011. – Т. 8: Па–Прик. – С. 388–390; Справа «Польської Організації Військової» в Україні: 1920–1938 рр.: Зб. док. та мат. / Упор.: С. А. Кокін, Р. Ю. Подкур, О. С. Рубльов. – К.: Головна редкол. наук.-док. серії книг «Реабілітовані історією», 2011. – 472 с.; та ін.

[22] Галузевий державний архів Служби безпеки України (*далі* – ГДА СБ України), ф. 13, спр. 180, т. 4, арк. 47.

раїнським центром ПОВ, що розташовувався у Києві, керівником якого був його брат Сохацький Степан». Своєю чергою, С. Сохацький та Б. Скарбек, мовляв, упродовж останніх двох років улаштували на роботу до різних установ УСРР «більше двадцяти польських агентів»[23].

7 серпня 1933 р. голова ГПУ УСРР В. Балицький спрямував чергову доповідну Й. Сталіну й заступнику голови ОГПУ Г. Ягоді. У цьому специфічному документі рапортувалося про перебіг «слідства» у сфабрикованій справі «ПОВ» й фактично визначалася подальша доля Б. Скарбека. На догоду відомчим інтересам головний чекіст республіки навіть спотворив посаду свого знайомого, «понизивши» його з завідувача культпропвідділу Чернігівського обкому до керівника польської секції (неіснуюча посада) в ньому:

> «В процессе дальнейшего следствия по делу “Польской военной организации” (ПОВ) *все больше выявляется роль зав. польсекцией Черниговского обкома КП(б)У Скарбека, как одного из основных и старейших руководителей этой организации на Украине*.
>
> Арестованный агент 2-го отдела Польглавштаба, бывший член ЦК ППС-левицы, аспирант Научно-исследовательского института польской пролетарской культуры в Киеве, член КП(б)У Лапинский показывает, что ещё в Варшаве, перед отправкой его на Украину, — член главной управы ПОВ, пилсудчик, министр почт и телеграфа, быв[ший] польский военный атташе в Москве (до 1925 г.), полковник Бернер информировал его о том, что Скарбек является одним из основных руководителей ПОВ на Украине. Впоследствии во время работы в Киеве Лапинский поддерживал со Скарбеком самый тесный контакт, посвящая его во всю свою работу и получая соответствующие указания.
>
> Арестованный по показаниям Лапинского быв[ший] член ЦК Компартии Восточной Галиции, в последнее время зав. Киевским обллитом, член КП(б)У Пушкарь показывает, что, будучи командирован после переворота Пилсудского на Украину для работы по линии ПОВ, он получил от полковника Венце-

[23] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 180, т. 4, арк. 48.

ка во Львове явку и пароль к Скарбеку, как коменданту ПОВ. Явившись к Скарбеку и проинформировав его о цели своего приезда, Пушкарь получил от него инструкции и впоследствии продолжал с ним работать в тесном контакте.

О роли Скарбека в ПОВ также показывает арестованный нами быв[ший] польский легионер, быв[ший] член КП(б)У Хрусцель.

Считаю необходимым Скарбека арестовать.

Прилагаю протоколы допросов»[24] (курсив наш. — *К. Г.*).

Б. Скарбека заарештували 15 серпня 1933 р., а вже 19 серпня він «визнав» свою «належність» до «ПОВ». У власноручно складеній того дня заяві, адресованій голові ГПУ УСРР В. Балицькому, стверджувалося:

«Заарештований органами ГПУ, я проаналізував усе своє минуле й пройдений мною шлях. Заявляю, що арешт вважаю цілком правильним. До партії я увійшов, не позбувшись повністю дрібнобуржуазної й націоналістичної ідеології, з залишками пепеесівських традицій. Саме це й штовхало мене на шлях контрреволюційної практики:

1) Попередження 1919 р. [...] пеовяцького підпілля щодо майбутнього провалу.

2) Працюючи у Зафронтбюро, завдяки незабезпеченості умов збереження конспіративних документів, я припустився пропажі (крадіжки) списку товаришів, які працювали у польському підпіллі, що завершилося провалом ковельської організації й розстрілом низки комуністів.

3) Брак належного реагування на прояви роботи контрреволюційних елементів.

4) Надання можливості використовувати мене як ширму й заступника за ворожі елементи.

5) У процесі моєї партійно-радянської роботи сприяти ворожим елементам.

6) Це, нарешті, спричинило те, що я дав можливість впровадитися до апарату ворожим елементам, які провадили свою контрреволюційну роботу»[25].

---

[24] ГДА СБ України, ф. 13, спр. 180, т. 4, арк. 52–53.

[25] Держархів Чернігівської обл., ф. 8840, оп. 3, спр. 3297, арк. 8–8 зв.

Навівши ці шість власних «смертних гріхів», заявник висловлював згоду надалі віддатися на ласку «слідства» й розпочати давати «відверті свідчення»:

> «Одночасно я вважаю необхідним заявити у порядку абсолютного політичного роззброєння, що поряд з усіма зазначеними вище провинами найбільшою є те, що я не викрив відомі мені пеовяцькі залишки.
>
> Констатуючи викладене, заявляю, що вживу усіх заходів щодо найбільш повного викриття вчинених мною злочинів, а також щодо з'ясування контрреволюційної роботи інших осіб, для чого приступаю до давання добровільних відвертих свідчень. *Б. Скарбек (Шацький)*»[26].

Порівнявши цю заяву з аналогічними документами авторства десятків, якщо не сотень інших осіб, заарештованих більшовицькою таємною поліцією впродовж 1920–1930-х рр., можемо стверджувати, що покаянний лист Б. Скарбека є доволі типовим і вочевидь засвідчує, що подібні заяви-каяття писалися за єдиним (із незначними нюансами) трафаретом, розробленим сталінською спецслужбою й «відпрацьованим» на багатьох віртуальних «контрреволюційних організаціях» та їхніх учасниках. Він являв собою мало не геґелівську «тріаду»: *«зізнання»* в належності до «контрреволюційної організації» — «каяття» в нескоєних злочинах — *«урочисте запевнення»* надалі розповідати все, про всіх й що завгодно на вимогу чекістів[27].

Як уже зазначалося в історіографії, на відміну від позапартійних жінок Л. Рудницької (лектор Польського педінституту в Києві) чи С. Галькевич (домогосподарка), також ув'язнених у справі «ПОВ», які відкидали інкриміновані їм фальшиві обвинувачення та належність до «польського підпілля» в УСРР упродовж трьох–чотирьох місяців, дисциплінований комуніст

---

[26] Держархів Чернігівської обл., ф. 8840, оп. 3, спр. 3297, арк. 8 зв.

[27] Див.: *Рубльов О.С., Черченко Ю.А.* Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки XX ст.). – К.: Наук. думка, 1994. – С. 108; *Рубльов О., Фельбаба М.* Долі співробітників «УРЕ» на тлі репресивної політики 30-х років // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 207–251.

Б. Скарбек уже четвертої доби після арешту написав потрібну ГПУ заяву[28].

Така блискавична згода в'язня співпрацювати зі «слідством» й узяти на себе невдячну роль «керівника» віртуальної «ПОВ» в Україні пояснюється кількома обставинами. Як уже зауважувалося вище, він був дисциплінованим комуністом і, можливо, розглядав нав'язувану йому роль «очільника» мережі «польської контрреволюції» в республіці як частину ширшої політичної гри радянського керівництва щодо викриття справжньої розвідувальної мережі II Речіпосполитої чи «дворушників» у лавах компартій Польщі та Західної України, які під виглядом політемігрантів були закинуті на територію УСРР/СРСР. Очевидно, саме у цьому й переконували затриманого культпропа Чернігівського обкому КП(б)У чекісти. Мовляв, зіграйте цю роль, а потім вас звільнимо, перейдете на іншу роботу в іншій республіці — лише погодьтеся свідчити «як треба» та підписувати протоколи. По-друге, залишався звичний для чекістів «засіб впливу» на арештанта — шантаж родиною. Від його згоди на співпрацю залежала (принаймні на той момент) доля дружини — Анни Петрівни Скарбек-Шацької, доцента Польського педагогічного інституту в Києві, та одинадцятирічного сина Станіслава, учня середньої школи. На щастя, вісімнадцятирічний син Мирослав він першого шлюбу й сестра Б. Скарбека — Елеонора Бромирська — мешкали в Польщі. До всього, вірогідно, долучалися й відомі людські риси в'язня, насамперед лагідність характеру («м'якотілість», за С. Дзержинською)[29], що вочевидь полегшувало завдання чекістів «підібрати ключі» до нього.

У рапорті від 13 жовтня 1933 р. про більшовицьку політику щодо польської меншості в Україні, адресованому послові II Речіпосполитої у СРСР, київський віце-консул П. Курницький згадував, зокрема, і про арешт Б. Скарбека:

> «Одначе найбільшою подією у житті польських наукових закладів був арешт Скарбека [...], головного організатора й наріж-

---

[28] *Рубльов О.* Шкіц до історії загибелі української «Полонії», 1930-ті роки. – Ч. 1. – С. 292.

[29] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 37955, т. 2, арк. 210.

ного каменя практично усіх тутешніх польських інституцій. Згідно з останніми відомостями, нині він ув'язнений у ГПУ у Харкові з оскарженням у свідомій дезорганізації польських навчальних закладів, блокуванні з українськими націоналістами, а особливо у прикриванні своїм прізвищем шкідницької діяльності польських націоналістів і сприянні українцям із Малопольщі. Крім того, згідно з чутками, знайдено в нього велику кореспонденцію, нібито з "високопосадовцями чинного уряду в Польщі". Допитаний у ГПУ, Скарбек мав зізнатися у контактах із Польщею, які, мовляв, підтримував через політичних емігрантів»[30].

На думку польського віце-консула, «уся справа Скарбека» була лише приводом для чергового знищення будь-якої «польської роботи», що виявляла бодай мінімальні ознаки організованості, оскільки ще за два тижні перед арештом обласна комісія з «чистки» висловлювалася про Б. Скарбека як про «найкращого організатора», а, з іншого боку, він був добре знаним «на цьому терені як один із найбільш відданих і правовірних комуністів». Відтак, наголошував дипломат,

«акція цілеспрямованого знищення всіляких [польських] починань набуває характеру систематичної дезорганізації в першу чергу інституцій, які виховують майбутніх "пропагандистів" польської пролетарської культури»[31].

У повідомленні зверталася увага й на ту обставину, що ув'язнені з весни 1933 р. в Києві піддані УСРР — поляки, які очікували вироків або виправдання й звільнення з-під варти в різноманітних «справах» (в тому числі й суто кримінального характеру — зловживання службовим становищем, розтрата тощо), 24 вересня 1933 р. несподівано були переведені до Харкова, де їх обвинувачення раптово перекваліфікували у «шпигунство на користь Польщі» та почали інтенсивно допитувати про будь-які контакти зі Б. Скарбеком[32].

---

[30] Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu / Wybór i oprac. J. J. Bruski. – Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2008. – S. 408.

[31] Ibid. – S. 409.

[32] Ibid.

У повідомленні від 18 січня 1934 р. як «цікавинку» віце-консул розглядав інформацію, що більшість заарештованих, особливо зі студентської й аспірантської молоді Польського педінституту й Інституту польської пролетарської культури, і справді вважали, нібито Б. Скарбек, Г. Політур та М. Михайлов-Лапинський були «засланими агентами» II Речіпосполитої. У бупрі навіть з'явився поголос, що всі троє невдовзі будуть обміняні на відомих польських комуністів[33]. Вочевидь, ці чутки не відповідали дійсності.

Ще до формального засудження Б. Скарбека, отже всупереч традиційним нормам юриспруденції, на XIII пленумі виконкому Комінтерну (наприкінці 1933 р.) секретар ЦК КП(б)У М. Попов, тавруючи «агентуру польського фашизму» в України, що її, мовляв, «викрили» чекісти, зазначив:

> «Серед цієї агентури виявилися деякі "комуністи" з Польщі, наприклад Скарбек, який [...] був агентом польських фашистів. Він був заарештований у серпні 1933 р. [...], перебуваючи в момент свого арешту на роботі завідувача чернігівського культпропа»[34].

Нарком освіти УСРР В. Затонський на листопадовому 1933 р. об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У вразив присутніх наступним повідомленням:

> «У деяких інститутах, як, приміром, в Інституті польської культури, залишився незаарештований лише один комуніст. Весь склад інституту від директора до судомойки був підібраний цілковито "одностайно". Серед них дехто мав парткиток у кишені, дехто не мав, але всі вони були членами контрреволюційної організації»[35].

У середині лютого 1934 р. секретно-політичний відділ ГПУ УСРР підготував обвинувальний висновок у справі Б. Скарбе-

---

[33] Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu. – S. 507.

[34] *Попов М.М.* Про боротьбу з націоналізмом // Більшовик України. – 1934. – № 1. – С. 86.

[35] ЦДАГО України, ф. 1, оп. 1, спр. 422, арк. 59 зв.

ка-Шацького. У цьому специфічному документі, зокрема, стверджувалося, що наприкінці 1917 р. в Києві Б. Скарбек був завербований до «Польської військової організації» полковником Л. Лисом-Кулею, а 1919 р., за її завданням, він інфільтрувався до лав компартії, де, обіймаючи низку відповідальних посад, провадив «активну контрреволюційну роботу»:

> «Особливо широка робота була проведена в польських установах у Києві й у польському Мархлевському районі на Київщині. Роботою в Мархлевському районі керував безпосередньо Скарбек і з цією метою декілька разів виїздив до району з групою членів організації. У результаті робота в районі по всіх лініях була зірвана [...]. 1931 р. до Києва з явкою до Скарбека прибув агент польського Головштабу Михайлов-Лапинський із завданнями щодо розгортання роботи організації по всіх лініях, особливо на селі. Були привезені особливо серйозні завдання по лінії організації військового шпигунства. Спільно з Михайловим Скарбек розпочав організацію цієї роботи, використавши з цією метою свої зв'язки по лініях партійній та радянській»[36].

Далі безапеляційно (хоча й бездоказово) стверджувалося:

> «Скарбек безпосередньо керував організацією шпигунської роботи для польського Головштабу, безпосередньо передав низку секретних партійних документів до польського консульства в Києві через Михайлова-Лапинського [...]. Обвинувачений Скарбек зізнався й дав докладні показання про діяльність організації [...].
>
> Таким чином, слідством встановлено, що обвинувачений Скарбек із контрреволюційною метою проник до комуністичної партії й упродовж тринадцяти років проводив активну контрреволюційну роботу, брав безпосередню участь у шпигунській, підривній і повстанській діяльності, тобто здійснив злочини, передбачені ст. 54-4, 54-6, 54-11 КК УСРР».

У підсумку пропонувалося передати справу на розгляд судової трійки при колегії ГПУ УСРР із клопотанням щодо застосування до ув'язненого «вищої міри соціального захисту — роз-

---

[36] Держархів Чернігівської обл., ф. 8840, оп. 3, спр. 3296, арк. 3–5.

стрілу»[37]. 23 лютого 1934 р. справу «керівника»/«коменданта» українських «пеовяків» було розглянуто та винесено ухвалу:

> «Возбудить ходатайство перед коллегией ОГПУ о применении к Скарбек-Шацкому Болеславу Владиславовичу высшей меры социальной защиты — расстрела»[38].

9 березня 1934 р. колегія ОГПУ в Москві винесла лаконічне рішення:

> «Скарбек-Шацкого Болеслава Владиславовича — *расстрелять*. Дело сдать в архив»[39].

Того ж дня, 9 березня 1934 р., колегія ОГПУ ухвалила рішення й у справі групи з 14 осіб, звинувачених у належності до «Московського центру "ПОВ"». До вироку з них не дожив один. Уродженець Ніжина Юрій Братковський-Сохацький, до 1920 р. — генеральний секретар ППС, із 1921 р. член Компартії Польщі, до арешту (17 серпня 1933 р.) — кандидат у члени президії виконкому Комінтерну, відповідальний редактор квартальника «Z pola walki» (Москва–Ленінград, 1926–1934 рр.), 4 вересня 1933 р. покінчив життя самогубством, вистрибнувши з вікна 5-го поверху, із кабінету слідчого, залишивши написану кров'ю записку:

> «Я не належав і не знав про к-р організацію. Я комуніст, а не зрадник. Я залишаюсь вірним компартії до кінця. 4.IX. *Ю. Братковський*»[40].

Отже, 9 березня 1934 р. в Москві колегія ОГПУ за належність до «контрреволюційної "ПОВ"» і «шпигунство» засудила до страти віртуальних керівників республіканського відгалуження й «Московського центру» організації: 1) *Вандурського Вітольда Вацлавовича*, письменника-драматурга, колишнього режисера Державного польського театру в Києві, до арешту — кандидата у члени секретаріату Міжнародного об'єднання ре-

---

[37] Держархів Чернігівської обл., ф. 8840, оп. 3, спр. 3296, арк. 5–6.

[38] Там само, арк. 9.

[39] Там само, арк. 10.

[40] ГДА СБ України, ф. 6, спр. 60830-ФП, т. 61-б, арк. 84–85.

волюційних письменників; 2) *Кленовича Леона Йоахимовича* (Леон Юхимович Котович) — колишнього заступника відповідального редактора газети «Экономическая жизнь» (Москва); 3) *Лапинського-Михайлова Михайла Михайловича*, аспіранта НДІ польської пролетарської культури в Києві; 4) *Скарбека-Шацького Болеслава Владиславовича*; 5) *Сохацького (Чешейка) Стефана Вацлавовича*, колишнього директора Польського інституту соціального виховання (згодом — Польського педагогічного інституту) в Києві (1930–1933), до арешту — директора та професора Самарського інституту зернових культур. Уже після самогубства брата — Ю. Братковського-Сохацького, 17 вересня 1933 р. С. Сохацький подав заяву до ОГПУ, в якій відмовився від своїх попередніх свідчень як таких, що не відповідають дійсності.

До «вищої міри соціального захисту» було засуджено й співробітника Профінтерну *Віктора Антоновича Юльського* (Пінхас Кивович Буксгорн), якому страту невдовзі замінили десятьма роками в'язниці й зрештою розстріляли 11 вересня 1941 р. в Орловській тюрмі.

Чотирьох зі згаданих вище осіб було страчено в Москві 1 червня 1934 р. й таємно поховано на Ваганьковському кладовищі. Б. Скарбека все ще утримували у Харкові.

Того ж дня за підписом заступника голови ОГПУ Г. Ягоди керівникові республіканського чекістського відомства Вс. Балицькому з поміткою «Особисто» було відправлене розпорядження:

> «ОГПУ препровождает выписку из протокола заседания коллегии ОГПУ от 9/III-34 г. по делу № 11567 — Скарбек-Шацкого Болеслава Владиславовича — на исполнение. Исполнение донесите»[41].

3 червня 1934 р. у Харкові вирок було виконано.

Справа реабілітації Б. Скарбека-Шацького нагадувала звичну для радянських реабілітаційних часів детективну історію. Після смерті Й. Сталіна органи державної влади й структури держбезпеки захлеснула хвиля звернень репресованих грома-

---

[41] Держархів Чернігівської обл., ф. 8840, оп. 3, спр. 3296, арк. 14.

дян або їхніх родичів, які прагнули дізнатися про долю близьких і добитися для них відновлення (бодай посмертного) справедливості. Серед цих звернень у 1955 р. був і лист мешканця м. Томська (вул. Бакуніна, 11, кв. 2) Станіслава Болеславовича Шацького — сина Б. Скарбека, адресований за місцем проживання до Томського обласного управління КГБ СРСР. Заявник прагнув з'ясувати долю свого батька.

12 січня 1956 р. старший оперативний картотекар обліково-архівного відділу Томського обласного управління КГБ при Раді Міністрів СРСР Кисельов, отримавши повідомлення з Москви І спецвідділу МВД СРСР щодо реальної долі Б. Скарбека, підготував висновок на звернення сина репресованого. На підставі директивної вказівки КГБ при РМ СРСР № 108-сс («совєршенно сєкрєтно») от від 24 серпня 1955 р. пропонувалося:

> «Повідомити усно гр. Шацькому С.Б., що його батько 1934 р. був засуджений до 10 років ПТТ і помер в ув'язненні 15 серпня 1939 р. від крововиливу в мозок».

Щодо даної заявнику відповіді малося на увазі також повідомити перші спецвідділи МВД СРСР та УМВД Чернігівської області для відповідних позначок у картотеках. 13 січня 1956 р. цей висновок затвердило керівництво Томського облуправління КГБ[42].

Однак така відповідь-відписка вочевидь не задовольнила родину репресованого — його дружину й сина, які наполягали на реабілітації. 13 лютого 1956 р. у Москві С. Дзержинська підготувала власноручну відповідь на запит військового прокурора КВО І. Бударгіна щодо Б. Скарбека. Її характеристика на трьох сторінках загалом була зваженою, проте не відзначалася особливою прихильністю до покійного. Завершувалася вона суперечливим пасажем:

> «Попри всі вади Скарбека, вістка про його арешт органами НКВД була цілком несподіваною. Одначе, можливо, унаслідок колишньої належності Скарбека до пілсудчиківської ППС, у мене не було жодних сумнівів у правильності його арешту.

---

[42] Держархів Чернігівської обл., ф. 8840, оп. 3, спр. 3300, арк. 325–326.

У зв'язку з переглядом справи Скарбека, на мою думку, було б доцільним докладно вивчити його роботу у Закордоті, беручи до уваги, що, як мені відомо, багато польських комуністів, яких посилали з СРСР на підпільну роботу до Польщі, одразу ж арештовувалися польською владою»[43].

Виразно об'єктивнішим щодо особи Б. Скарбека був Чеслав Снадзький, колишній професор Польського педінституту в Києві, заарештований у тій самій справі «ПОВ», який відбув п'ять років таборів. 31 січня 1956 р. у приміщенні військової прокуратури КВО він дав розгорнуті свідчення про обставини свого знайомства зі Б. Скарбеком — керівником польбюро Київського губкому КП(б)У, завідувачем відділу Київського міськкому партії й директором НДІ польської пролетарської культури при ВУАН:

«Зі Скарбеком (Шацьким) я багаторазово й постійно зустрічався по роботі й за період моєї роботи в губкомі комсомолу, і за часів праці інспектором окрнаросвіти, і за весь наступний період, коли я провадив професорсько-викладацьку роботу у вузах Києва, а також на науковій роботі.

Скарбека поважала й любила партійна громадськість міста у цей період. Зокрема, він користувався великим визнаним авторитетом серед учительства. Пам'ятаю, коли в Будинку вчителя на Калінінській площі (тоді Думській площі) на одній з учительських конференцій міста, що в ній брало участь кілька сотень осіб учителів, — усі вимагали, щоби в Будинку вчителя був повішений його портрет. Одначе Скарбек не дозволив цього зробити.

До Скарбека під час його перебування секретарем Київського міськкому партії мав доступ будь-який комуніст, будь-який робітник, будь-який трудящий. Цим він здобув до себе велику повагу [...]. Мені, зрозуміло, важко судити про достовірність того, що Скарбек був членом "ПОВ", або про те, що він організував у Києві контрреволюційну шовіністичну організацію серед комуністів-поляків, учительства, інтелігенції та ін. *Адже вірити його маячним показанням важко. Тоді ж усіх примушували силою, брехнею й обманом писати брехню й*

[43] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 37955, т. 2, арк. 210–211.

неправду щодо кращих і найчесніших комуністів, і в першу чергу на себе. Тому, що брехливе, а що правда у свідченнях Скарбека, я судити не можу й на себе такої місії не візьму [...]»[44] (курсив наш. — *К. Г.*).

Тоді ж Ч. Снадзький поділився й власною табірною інформацією про поведінку Б. Скарбека під час арешту — колишньому професорові Київського польського педінституту розповів про це свідок подій, тодішній завідувач організаційно-інструкторського відділу Чернігівського обкому КП(б)У (прізвища його Ч. Снадзький не пам'ятав). Розмова товаришів по недолі відбулася 1936 або 1937 р. в Карагандинському таборі НКВД:

«Він розповів, що коли прийшли арештувати Скарбека [...], то він тоді сидів у квартирі першого секретаря обкому за преферансом. І, коли Скарбеку оголосили про арешт, він сказав першому секретареві обкому: "Тут якесь непорозуміння. Я піду, щоби все це з'ясувати. Ти за мене не хвилюйся, я собою партію не можу заплямувати"»[45].

XX з'їзд КПРС (14–25 лютого 1956 р.) вніс певні корективи в реабілітаційні процеси, значно прискоривши їх перебіг. Цього разу слідчі органи змушені були займатися справою Б. Скарбека за наполяганням його дружини — А. Шацької, яка мешкала на той час у Томську по вул. Карла Маркса, 21 і працювала у середній школі. Одначе перша спроба виявилася невдалою для родини — у травні 1957 р. старший слідчий слідчого управління КГБ при РМ УРСР майор Дідур підготував висновок за архівно-слідчою справою Б. Скарбека-Шацького й матеріалами перевірки скарги. Попри те, що «доказова база» у цій сфабрикованій справі вже значною мірою була зруйнована реабілітацією інших осіб, які притягалися до відповідальності «по лінії ПОВ» чи за іншими подібними обвинуваченнями, висновок завершувався негативно:

«Жалобу гражданки Шацкой Анны Петровны в отношении пересмотра решения по делу Скарбека-Шацкого Болес-

---

[44] ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 37955, т. 2, арк. 195–196.

[45] Там само, арк. 196–196 зв.

лава Владиславовича и реабилитации его оставить без удовлетворения»[46].

Насторожувала у цьому документі одна, але важлива деталь: керівником майора Дідура був на той час начальник відділу слідчого управління КГБ УРСР підполковник Защитін. Останній не лише санкціонував негативний висновок у реабілітаційній справі Б. Скарбека 1957 р., а й за десять років до того, у 1945–1946 рр., входив до складу слідчої групи МГБ УРСР, яка «працювала» (в тому числі й застосовуючи методи «фізичного впливу») з ув'язненими ієрархами Української греко-католицької церкви, фабрикуючи відповідні «зізнання».

У другій половині 1960-х рр. прізвище Б. Скарбека з'явилося в мемуарах опального радянського лідера. Розмірковуючи про «польського сусіда» й принагідно поляків узагалі, Микита Сергійович Хрущов зауважував:

> «Поляки, як і будь-який інший народ: є серед них хороші люди, є й погані. Чимало з моїх приятелів були поляками, і я товаришував із ними»[47].

Серед цих товаришів-приятелів згадувався Болеслав Скарбек:

> «Після революції я знав у Києві редактора газети, поляка Скарбека. Свого часу він завідував польським відділом ЦК КП(б)У у Харкові, а потім, здається, працював у Москві, у відділі пропаганди. Це був дуже шанований товариш, чесний комуніст. Я тоді завідував відділом Київського окружкому партії [...]. Скарбек редагував тоді не польськомовну газету ["Пролетарська правда"]. Був він підготовленою людиною, і справа в нього йшла нормально»[48].

Згадував М. Хрущов і відповідну комісію ЦК КП(б)У з виборів делегатів на з'їзд закордонних поляків у Варшаві та участь у ній власну, а також Б. Скарбека. Щодо ролі останнього у цій комісії жодних негативних ремінісценцій у М. Хрущова, на противагу С. Дзержинській, не виникало:

---

[46] ГДА СБ України, ф. 6, спр. 60830-ФП, т. 61-б, арк. 32–36.

[47] *Хрущёв Н.С.* Время. Люди. Власть. – Кн. 3. – С. 191.

[48] Там же. – С. 192.

«Ми хотіли, щоби представники польського населення у СРСР також отримали мандати на цей з'їзд у Варшаві, де змогли б подати голос від імені радянських поляків.

Було створено комісію, до неї включили й мене, росіянина, але завідувача відділом окружкому партії. Комісія добирала кадри, вивчала людей, кого з них можна було б послати до Варшави. Слід було враховувати також, щоби вони отримали мандати й не були б затримані на кордоні польською державою. До комісії входив і Скарбек [...]. Під час роботи комісії ми уважно обговорювали різні кандидатури, але наша робота не завершилася успіхом, тому що Пілсудський нікого з радянських поляків не впустив до Варшави»[49].

І подальша доля його колеги — польського комуніста — була відома мемуаристові:

«Коли розпочалося винищення Сталіним кадрів партійних і радянських працівників, загинули серед інших не лише Скарбек [...], а й безліч інших поляків узагалі. Дізнавшись, що заарештовано та знищено Скарбека, я дуже переживав. Він здавався мені дуже порядною людиною. Мене також засмучувало, що я разом із ним низку років пропрацював в окружному партійному комітеті Києва, а в названій комісії спілкувався буквально щодня й високо цінував його. Тепер же з'ясувалося, що Скарбек — ворог народу!»[50].

Доволі відверто змальовував М. Хрущов і свої тогочасні емоції й рефлексії з приводу ув'язнення колишнього колеги та трафаретні пояснення мотивів цього, як і багатьох інших арештів:

«Це зараз усім відомо, якими вони були "ворогами народу". А мені тоді, у відповідь на мої запитання, пояснили, що Скарбек — агент Пілсудського. Я знав, що Скарбек свого часу перетнув нелегально радянсько-польський кордон; колишній пепеесівець, він став у нас активним діячем ВКП(б). Казали ж так: він перетнув кордон за завданням Пілсудського, щоби

---

[49] *Хрущёв Н.С.* Время. Люди. Власть. – Кн. 3. – С. 192–193.

[50] Там же. – С. 193.

втертися в довіру й шпигувати на користь панської Польщі. Безперечно, у житті й такі випадки траплялися. Розвідки таким прийомом не раз користувалися, якщо траплялася можливість. Теоретично й Скарбек міг бути агентом, неймовірного тут нічого не було, і я поставився до пояснення з довірою. Проте проявляв невдоволення власною поведінкою: яким я виявився недалекоглядним, якщо настільки високо цінував ворожого агента»[51].

Після першої невдалої спроби родина Б. Скарбека-Шацького вдруге порушила клопотання щодо його посмертної реабілітації. Так, 30 січня 1958 р. військовий прокурор відділу Головної військової прокуратури майор юстиції Герасимов підготував висновок у справі колишнього «керівника українських "пеовяків"» (6 лютого 1958 р. документ затвердив заступник головного військового прокурора полковник юстиції Б. Вікторов). За результатами перевірки у висновку пропонувалося скасувати згадану вище ухвалу колегії ОГПУ від 9 березня 1934 р. на тій, зокрема, підставі, що особисті показання Б. Скарбека-Шацького щодо його антирадянської діяльності слід визнати безпідставними, оскільки вони об'єктивно нічим не підтверджені та спростовуються матеріалами додаткового розслідування. Зокрема, у кримінальній справі Б. Скарбека були відсутні будь-які дані щодо згаданого в обвинувальному висновку Л. Лиса-Кулі, який нібито «завербував» обвинуваченого до «ПОВ». Як наголошувалося у висновку,

«за відсутністю мінімуму установочних даних щодо Лиса-Кулі перевірити його за обліковими даними органів КГБ і МВД у даний час не виявилося можливим»[52].

Зрештою, колишній член реальної Польської військової організації та згодом майор польської армії (посмертно підвищений до полковника) Леопольд Лис-Куля, смертельно поранений (помер 7 березня 1919 р.) в околицях Торчина на Волині у ході бою з українськими підрозділами під час польсько-україн-

---

[51] *Хрущёв Н.С.* Время. Люди. Власть. – Кн. 3. – С. 193.

[52] Держархів Чернігівської обл., ф. 8840, оп. 3, спр. 3296, арк. 29.

ської війни за Східну Галичину, і справді не мав жодного відношення до «вербування» Б. Скарбека[53].

Більшість осіб, яких згадував Б. Скарбек як учасників «контрреволюційної ПОВ», на той момент уже були реабілітованими. Показання ж інших засуджених у цій самій справі щодо Б. Скарбека відверто не заслуговували довіри й не підкріплювалися речовими доказами. Зрештою й живі свідки, які особисто знали колишнього керівника «польської роботи» в УСРР (Ч. Снадзський, С. Дзержинська та ін.), дали про нього загалом позитивні відгуки як про цілком «радянську людину». У матеріалах Центрального особливого архіву в Москві також не виявилося жодних даних щодо належності Б. Скарбека «до агентури іноземних розвідок». Довелося констатувати, що Б. Скарбек-Шацький був засуджений безпідставно[54].

Відтак 27 лютого 1958 р. військова колегія Верховного суду СРСР розглянула висновок головного військового прокурора у справі Б. Скарбека-Шацького. З огляду на нововиявлені обставини вирок колегії ОГПУ від 9 березня 1934 р. було скасовано, а слідчу справу щодо Б. Скарбека припинено «за відсутністю складу злочину»[55]. Ухвалою секретаріату ЦК КПУ від 2 січня 1991 р. (протокол № 6, п. 7–14[б]) він був посмертно реабілітований і в партійному відношенні[56].

Горбуров К. Болеслав Скарбек-Шацкий (1888–1934): малоизвестная биография лидера «польской коммунистической работы» в УССР

В статье реконструируется биография лидера «польской коммунистической работы» в советской Украине 1920-х – начала 1930-х гг. Болеслава Скарбека-Шацкого, выявляются причины и обстоятельства его гибели в контексте сфабрикованного дела «Польской военной организации» в УССР.

Ключевые слова: Болеслав Скарбек-Шацкий, политика коренизации, польское национальное меньшинство, советская Украина, репрессии.

---

[53] Докл. див., напр.: *Nowak J.-T.* Droga życiowa pułkownika Lisa-Kuli. – Przemyśl, 1985. – 88 s.

[54] Держархів Чернігівської обл., ф. 8840, оп. 3, спр. 3296, арк. 30–31.

[55] Там само, арк. 32–32 зв.

[56] Там само, арк. 33.